

A tác-fővenypusztai ásatás.

A fővenyi római telep.

KUZSINSZKY BÁLINT az Ókori lexikonban *Herculia* címszó alatt (I. k. 895. l.) azt írja, hogy az Itinerarium Antonini adatai szerint ez a *Herculia* nem azonosítható Székesfehérvárral, miként azt Mommsen teszi (C. I. L. III. p. 432.). Ebben Kuzsinszky-nak igaza van. Eddigi székesfehérvári római adataink nem igazolják Mommsen feltevését. Az itt levő római kövek ugyanis nagyrészt a bazilika és más régi épületek falaiból kerültek napfényre. Eredeti lelőhelyük a város környékén elterülő római telepek lehettek, ahonnan mint építőanyag jutottak Fehérvárra.

Annyit azonban Kuzsinszky is elismer, hogy annak a római vallási központnak, melyet Mommsen Székesfehérvárra helyez és Kuzsinszky *Herculia*-nak nevez, nem lehetett tőle messze. Véleményét a Székesfehérvár környékéről származó felírtos emlékekre alapítja. E kövek között legfontosabbak: a C. I. L. III. 3342, mely szerint Severus és Caracalla egy elpusztult templomot újra építettek; a másik a C. I. L. III. 3343 oltárkö, melyet a tartomány papjai állítottak Jupiter Dolichenus-nak; a harmadik C. I. L. III. 3345 az istenné avatott Marcus császár papjait említi, tehát ennek is kellett itt templomának lennie. (V. ö. Szilágyi S.: Magyarország története I. k. CXXXIX és CXL. l.) E kövek kettejét (C. I. L. III. 3342 és 3343) Kuzsinszky szerint *Sárpentelén* találták és ennek alapján ide helyezi azt a bizonyos *Herculianak* nevezett központot.¹⁾

Kuzsinszky e feltevésével szemben meg kell jegyeznünk, ha *Sárpentele* csakugyan ilyen jelentős római telep volt, akkor ennek, amint ez minden nagyobb római telepénél megvan, sírokban, épületmaradványokban és egyéb leletekben is nyomának kellene lennie. Erre azonban nincs adatunk. Sőt még a fenti kövek sárpentelei eredete is kétséges. Römer-Desjardin szerint (A M. N. Muzeum római felírtos emlékei) a C. I. L. III. 3342-nek származási adatai: Cattaneo kézírata szerint *Pusztafővenyről*, (Fejér m.) Katancsich szerint *Sárpenteléről* szár-

mazik. Miller szerint *Kömlőd* (Tolna m.) a lelőhelye, de az Opera I. Ferd. Miller-féle kézirat szintén *Fővenyről* valónak mondja és farádi Vörös Ferenc ajándékozta a N. Muzeumnak (J. m. 62. l. 113. sz.). — A Jupiter Dolichens oltárkönek (C. I. L. III. 3343) lelőhelye Katancsich szerint *Sárpentele*, másik adat szerint farádi Vörös Ferenc 1810-ben mint *velencei* leletet adta a N. Muzeumnak. — Az isteni Marcus-nak szentelt templomról szóló harmadik követ *Székesfehérvárott* a püspökkert falában találta meg Dr. Alföldi András. Az eredeti kő alapos megvizsgálása után arra az eredményre jutott, hogy felírata nem vonatkozik Marcus-ra, az istenített császárra vagy annak templomára, eredete pedig a sopronmegyei Gyórára vezethető vissza. (Dr. Alföldi András közlése).

Ezek a kövek tehát kétséges lelőhelyük miatt nem lehetnek támasztó pontok a Mommsen által feltételezett és Kuzsinszky által *Herculia*-val azonosított római telep helyének megállapítására. Más nyomokon kell indulnunk. Kuzsinszky számítása szerint *Herculia* Sopianaétól (Pécs) 85, Aquincumtól 50 római mérföldre feküdt. (Ókori lexikon I. 896. l.). Ez a távolság megfelel Székesfehérvár környékének. Most már csak az a kérdés, hogy a város körül a sírok, épületmaradványok, különféle leletek számát és minőségét tekintve, melyik római telep felel meg ama feltevésnek, hogy méreteivel a többi közül kiemelkedve csakugyan vallási központ lehetett.

Székesfehérvár körül eddig ismert római telepek a Székesfehérvári Múzeum adatai szerint: A város határában a *kisbasaréti* dűlőben feltárt római lelőhely, aztán *Seregélyes*, *Pátka*, *Iszkaszentgyörgy*, *Csősz*, *Szabadbattyán*, majd *Tác* határában *Főveny-pusztá*. Mindezen helyeken nem szórványos leletek, hanem épületalapok, sírok és sírkövek jelzik az egykori római telep helyét. E helyek közül *Főveny* a telep nagy kiterjedésével, a leletek nagy számával és archeológiai értékével oly magasan áll a többi felett, mint város a falvak felett. E leletek legfontosabbjait a Székesfehérvári Múzeum őrzi. Legtöbbjük 1898 és 1903 között a fővenyi szőlőtelep (Margit-telep) rigolirozása közben került felszínre. Előbb Tácon, aztán Nagylángon voltak őrizetben, majd 1912-ben *gróf Zichy János* adományaként a Székesfehérvári Múzeumba kerültek.²⁾ Legbecsesebb darabjuk Athene és Hephaisztos mitoszát ábrázoló körelief (Lt. sz. 2850), melynek jelentősége Dr. Oroszlán Zoltán szerint tárgyánál fogva túlnő a pannoniai provinciális művészet keretein és helyet kér az egész antik mitológiai emléktanyag nevezetesebb és fontosabb ábrázolásai között.³⁾ Egy 86 cm. magas kőszobor Aeneas-nak Trojából való menekülését ábrázolja. (Lt. sz. 2852.)⁴⁾ A harmadik mitológikus ábrázolás Icarus kőszobra. A törzsön és karokon látható szalagok

jelzik a szárnyak mesterséges felerősítését. (Lt. sz. 2851).⁵⁾ Egyéb emlékek: hengeres oszlopláb (Lt. sz. 2853), domborműves sírkőtöredék három alakkal (Lt. sz. 6009), viasztábla öntésére szolgáló kőtál (Lt. sz. 2854)⁶⁾ és két téglá (Lt. sz. 2855—56). Edényfélék: 18 különböző alakú agyagedény, terra sigillata tányér, 21 terra sigillata töredék (Lt. sz. 2834—49, 2862—2865), füles korsó, tál (1334—1335). Nagylángról beszállított leletek között szerepel egy vaskard is (Lt. sz. 2857), melynek római eredete azonban kétséges. Újabb szerzemények: Gévay—Wolf Károly ajándékából egy pohár (Lt. sz. 8830) és Andráskovics volt fővenyi intéző adományából 4 agyagedény.

A nagylángi jószágfelügyelői lakás két domborműve szintén Fövenyről való, valamint Dr. Bankó Lajos táci lakása kertjében látható és delfinen ülő Ámort ábrázoló faragvány is. Tácon még sok római kő rejtőzhetik a régebbi épületek falaiban. Néhány jelentéktelen töredék szabadon is látható: a bíró házánál sírkő levéldíszes alsó része, oltárkö lábazat, a református tanítói lak udvarán egy ívelt bevágású töredék. A községből Margit-telepre kivezető út mentén a Nádor-csatornán átvezető hid előtt és után a római út maradványa kiálló kövei nyomán egész jól követhető.

Rómer-Desjardin adatai szerint *Fövenyről* származtathatjuk, miként már említettük, a Septimius Severus és Caracalla templom-építésről szóló kövét (C. I. L. 3342), egy síremléktöredéket Atenatis Marciana és Salonius nevével. (C. I. L. III. 3323). Ez utóbbival kapcsolatban Rómer azt is említi, hogy Fövenyen római castrumnyom van és sok régiséget találnak.⁷⁾ Jupiter Dolichenus kétséges sárpentelei oltárköve (C. I. L. 3343, Rómer-Desjardin 30), ha csakugyan ott találták, nagyon könnyen kerülhetett oda eredeti helyéről, a hozzá közelfekvő Fövenyről. Ugyanez áll azokról a székesfehérvári római kövekről is, melyek 1874. évi ásatások alkalmával Szent István bazilikájának alapfalaiból kerültek elő és jelenleg a püspöki palota kertjében láthatók.⁸⁾ Így történhetett ez a Kuzsinszky által említett ama kövekkel is, melyek egyikén Aquincum egyik duumvirje (C. I. L. III. 3347). másikán a colonia egyik sexvirje (U. o. 3354), a harmadikon Canaben(ses) (U. o. 10336) említettnek és mint a Székesfehérvár környékén fekvő *Herculia* jelentőségének tanui szerepelnek.⁹⁾

Ugyancsak Rómer Flóris 1866-ban *Fövenyről* azt írja, hogy „ott sok római érmet találnak, a Nyakas-táblán pedig, ahol a táci országút szögelik, mint legemelkedettebb helyen kerestem a római castrumot, melyre Érdy János figyelmeztetett. Mintegy 30 ölnyire a pusztá kanálistól keletre sok árok és gödör látszik, előfordulnak tégladarabok is, de valóban itt volt-e maga az erőd, biztosabb adatok hiányában nem merem állítani, bár mocsár ál-

tal védett hely volna. Azonban a földek végén sok cserepet és téglát találtam.¹⁰⁾ (Ez a hely összevág a most feltárt bazilika helyével.) Hampel J. 1895-ben Lichtneckert József székesfehérvári gyűjteményében látott néhány fővenyi régiséget és pedig Kr. u. első vagy második századból való fibulát, antik bronzedény fülének alsó végtagját geniust ábrázoló domborművel, vérjaspisból való kétoldalú intagliót két kígyóval körülvelt gorgófővel és görög felírral, két keresztalakú bélyeggel jelzett középkori edényperem töredéket.¹¹⁾ (Ugyanílyen keresztos bélyegű bögréje a Székesfehérvári Muzeumnak is van Lt. sz. 538). 1896-ban fővenyi bronzfibulát ajándékozott Lichtneckert J. a N. Muzeumnak.¹²⁾ 1899-ben római bronzfibulát és más hét darab kisebb római bronzéktményt,¹³⁾ 1903-ban kígyófejben végződő ezüst karperecet és az újabb korból csatabárdot, kopjacsucot, XVIII. sz. kengyelt és vele egykorú zablát¹⁴⁾ szerzett a N. Muzem *Fővenyről*. Rómer alapján Károly J. Fővenyre helyezi a Severus és Marcus Aurelius által újra épített Dianatemplomot és az itt talált sok éremről is megemlékeznek.¹⁵⁾

Ez adathalmaz volt az oka annak, hogy kénytelenek voltunk szakítani Kuzsinszky Bálint véleményével és Pannónia inferior vallási központjának, *Herculianak* helyét nem Sárpentelén, hanem Tác határában Főveny-puszta területén sejtettük és e sejtelmünk megerősítésére ennek tüzetes átkutatását elhatároztuk. A gondolat már 1932-ben megfogamzott bennünk, amidőn bejárva Főveny-puszta határát a telep helyét közelebbről is sikerült megállapítanunk. A telep központja, mintegy capitoluma, a gróf Zichy János tulajdonát képező margittelepi szőlőültetvény legmagasabb pontja, a deszkából épített munkatánya környéke lehetett. A székesfehérvári muzeum mitologikus köveit itt vetette föl a gőzeke. E központ körül több négyzet kilométernyi területen majd mindenütt találhatók római edény- és téglá töredékek, épületalapok és érmek. A terep fekvése is rendkívül alkalmasnak kínálkozott a megtelepülésre. Mint szelid dombhát magasodik ki a Sárviz mocsaras völgyéből és lassan emelkedve éri el azt a magassági pontot, mely uralkodik a vidék felett, és méltó helyként kínálkozott az istenek szentélyének. Az egész terület önként kínálkozott a kutató ásatásra és várva-vártuk az alkalmat annak megkezdésére.

Az ásítás menete.

Kedves tervünket, az ásítást *gróf Zichy János és Tác község* tették lehetővé azért, hogy ingyen munkásokat ajánlottak föl a próbakutatás megejtéséhez. A munkát 1934 március 20-án a margittelepi vincellérháztól északra fekvő fiatal szőlőültetvény te-

rületén kezdtük meg, ahol bemondás szerint a megelőző években csontvázsírokat szórtak ki. Négy napi itteni fáradságunkat azonban nem kísérte a várt eredmény. A kiásott öt kutató árokban csak feldúlt sírhelyeket találtunk. Rendszeres sírfelbontás helyett meg kellett elégednünk azokkal a szórványos leletekkel, melyek az ásó nyomán kerültek felszínre. Március 23-án a vincellérház bekerített udvarára tettük át kutatásunk színterét, miután az bolygatatlan területnek látszott. A vincellérháztól északra fekvő törkölyös gödrök mellett kutató árkot húzva épületfalak kerültek felszínre, a továbbiakban tehát ennek feltárása volt ásatásunk célja. Több napi munka után egy nagyobb szabású római ház alapfalai bontakoztak ki előttünk. Közeli közelükben két téglasírt is sikerült feltárnunk.

Ásatásunk közben kiterjedt figyelmünk Fridinger Ferencnek közeli szántóföldjére is, ahol ő követ bányászott. A kövek épületmaradványokból származtak, melyek első pillanatra római fürdő alapfalainak mutatkoztak. Ez az eredmény oly műértéknek látszott, hogy a további kutatásokra szükségesnek véltük a *Muzeumok Országos Felügyelőségéhez* fordulni az enemű ásatásokhoz már jártas, külön szakértő kiküldésére. A felügyelőség *Dr. Paulovics Istvánt*, a Nemzeti Múzeum római gyűjteményének igazgatóörét bízta meg a helyszíni szemlével, ami április 12-én történt meg. E helyszíni szemlén megjelentek *gróf Széchenyi Viktor* főispán és *Dr. Havranek J.* alispán is. *Dr. Paulovics I.* jelentése alapján az Orsz. Felügyelőség az ásatás mikéntjének további irányítására *Dr. Paulovicsot*, az elrendelt munkálatoknak helyszínén való vezetésére *Horváth Tibort*, a Nemzeti Múzeum régészeti osztályának gyakornokát ajánlotta, akik a Székesfehérvári Múzeum meghívására készséggel vállalták a reájuk bízott feladatot a múzeum vezetőjének bevonásával. Az új ásatást május 1-én kezdtük meg egyszerre két helyen. A vincellérháznál folytattuk a római ház feltárását. Ezt az újabb eredmények lerajzolása és fényképezése után május 3-án beszüntettük és minden erőnket az őskeresztény bazilika meglepő, nagy arányokban kibontakozó falainak kikutatására fordítottuk.

E romokra, melyek a Margittelep szomszédságában, a Nyakas-dűlőben Fridinger Ferencnek a Sárviz kiszélesedő völgye felé lejtő szántóföldjének végén fekszenek és melyekről, mint római castrumról, a fentebb említettek szerint Érdy és Rómer is megemlékeznek, székesfehérvári Múzeumot már 1932-ben is figyelmeztették. Ekkor a kis mértékben feltárt kiálló falmaradványoknak nagyobb jelentőséget nem tulajdonítottunk. Midőn azonban mostani ásatásunk kezdetén, március 20-án *Dr. Polgár Ivánnal* azokat újból megtekintettük, meglepődve láttuk, hogy a tulajdonos a földben rejlő falakból mily nagy mennyiségű követ bányászott ki, sőt a már kibontott falak körül található egyéb falakról, csa-

tornákról is beszélt. A legérdekesebb megfigyelésünk az volt, hogy a kőbányászat folytán előkerült fal félkör alakot mutatott és tőle befelé 40—50 centiméternyi távolságban vele párhuzamos fal is húzódott. *Dr. Polgár Iván* azonnal megjegyezte, hogy ilyen berendezés az apsisos római fürdőknél szokott előfordulni és első jelentésünk ben mint ilyenről számoltunk be az érdekes felfedezésről. *Dr. Paulovics István* azonban már az első megtekintésnél fölismerete, hogy minden valószínűség szerint fürdőnél sokkal értékesebb dologgal, őskeresztény bazilikával van itt dolgunk és ajánlotta a leggondosabb feltárást. Amit aztán meg is fogadtunk a már efféle ásatásokban gyakorlott *Horváth Tibort* bízva meg az állandó munkavezetéssel.

A május 1-től 26-ig terjedő ásatás eredményéről *Horváth Tibor* jelentése a következő:

Az ásatás ideje: 1934. május 1—8, 11—19, 22—26.

A felásandó objectum nagysága miatt az eddig végzett munka jórészt csak felderítés, bevezetés volt. A kutatás ebben az időszakban kb. 46x26 méteres földkomplexumot ölelt fel, keresve ebben az épület határvonalait. Mivel már az első napokban meg lehetett állapítani, hogy igen ritka műemlék, egy, a IV. századból származó, őskeresztény bazilika maradványairól van szó, a kutatás minden körülményre tekintettel igen óvatosan haladt előre.

Teljes bizonyossággal a bazilika határát csak észak-kelet irányban találtuk meg. A feltárt falak alapján meg lehet állapítani, hogy a bazilika három apsisos volt, a fő és a két oldali kis templomokhoz jobbról-balra két-két helyiség, a baloldali részen ehhez a helyiségekhez pedig dél-keleten még egy hosszúkas terem járult.

Az észak- és dél-keleten megszakadó falak valószínűleg egy faoszlopos narthexban, vagy tornácban folytatódtak.

A három templomban egészen a padlózatig lementünk. Sem mozaikra, sem falfestésre nem találtunk. A főtemplomban húzott két 1:25 m. mély és 1 m. széles kutató árok metszete szerint a felső padlózat alatt 40—60 cm-re volt az első padlózat, melyet a templom leégése után emeltek fel. Ezekből a rétegekből előkerült leletek a templom minden építési fázisára korhatározók.

Az előkerült leletek közül igen kiemelkedtek: vas diatretum töredékek és u. n. »trák lovasisten« fogadalmi ólomtábla. A pénz leletek a kronológiára fontosak.

A további ásatásnak elsősorban a bazilika délkeleti kiterjedését kell tisztázni. A helyiségeknek földtől való megszabadításuk, valamint az ezekben vont kutatóárkok bizonyára további

fontos eredményeket hoznak. Átalluk várhatjuk a templomokban huzódó csatornarendszer megfejtését is.

Székesfehérvár, 1934. május 26.

Horváth Tibor

a Magyar Nemzeti Muzeum
által kiküldött munkavezető.

A május 26-án befejezett feltárások záró eredménye volt, miután időközben a Múemlékek Országos Bizottsága a tác-fővenypusztai őskeresztény bazilika maradványait a hatósága alá tartozó műemlékek közé sorozta, hogy a jelzett napon annak kiküldöttjei *Dr. Szőnyi Ottó* előadó, *Lux Kálmán* mérnök, *Dr. Paulovics István* szakértő archeológus, a vármegye részéről pedig *Dr. Havranek József* alispán és *Marosi Arnold* muzeumigazgató az eddigi eredmények számbavételére helyszini szemlét tartottak. Ez alkalommal a kiküldöttek legnagyobb elismerésüket fejezték ki a látottak felett, és jövőre vonatkozólag pedig a legmesszebbmenő erkölcsi támogatást helyezték kilátásba, hogy ez a maga nemében páratlan műemlék minél tökéletesebb feltárással kerüljön felszínre és konzerválva állandó tárgya lehessen a hazai és külföldi tudománynak, látványossága a tanulni vágyó, érdeklődő laikusoknak.

A hála kötelez bennünket, hogy jelentésünkben megemlékezünk azokról is, kik az eddigi munkálatokban támogatták vállalkozásunkat. Elsősorban köszönettel tartozunk *Dr. Havranek Józsefnek*, ki mint Fejér megye alispánja mindent elkövetett, hogy a vármegyét e nagybecsű műemlék megmentésében, a tudomány számára hozzáférhetővé tételében vád ne érhesse, sőt a legnagyobb elismerést vivja ki magának. *Dr. Paulovics István* igazi önfeláldozással vállalta az irányító munkát és fáradságot nem kímélve látogatott le időközönként Budapestről az utasítások megtételére. Elsősorban őt illeti az elismerés a mintaszerű feltárástért és utána *Horváth Tibort*, az utasítások pontos megtartásáért és azért a lelkiismeretes buzgóságért, amellyel a munkát vezette, a leleteket megmentette és a naplói feljegyzéseket elvégezte. *Joachim József* a Székesfehérvári Muzeum tb. öre a földméréseket végezte és kiváló rajztudásával rögzítette meg a feltárt eredményeket. Rajzai szakemberek részéről is a legnagyobb elismerést váltották ki és ezt fokozza az az önzetlenség, amellyel vállalt feladatát teljesítette. *Tóth Károly*, a kiváló fényképész jutányos munkadíjával volt támogatásunkra, majd *Dr. Polgár Iván*, ciszt. r. tanár az adatok gyűjtésében, feldolgozásában fejtett ki nagy buzgóságot. A költségeket elsősorban a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Muzeumegyesület pénztára állta, a munkások napszámát *Pethő József*, táci

vezető jegyző által a nagybirtokosok körében összegyűjtött adományok fedezték, *gróf Zichy János* jószágfelügyelősége ingyen munkásokat adott az ásatáshoz, *V. Laczkó Béla* fogatát bocsájtotta rendelkezésre. A sokirányú tevékenység összekötő kapcsa *Marosi Arnold*, muzeumigazgató volt, ki ezúton köszöni meg szíves áldozatkésztségét mindazoknak, kik bármivel is előmozdították az ásatás sikerét.

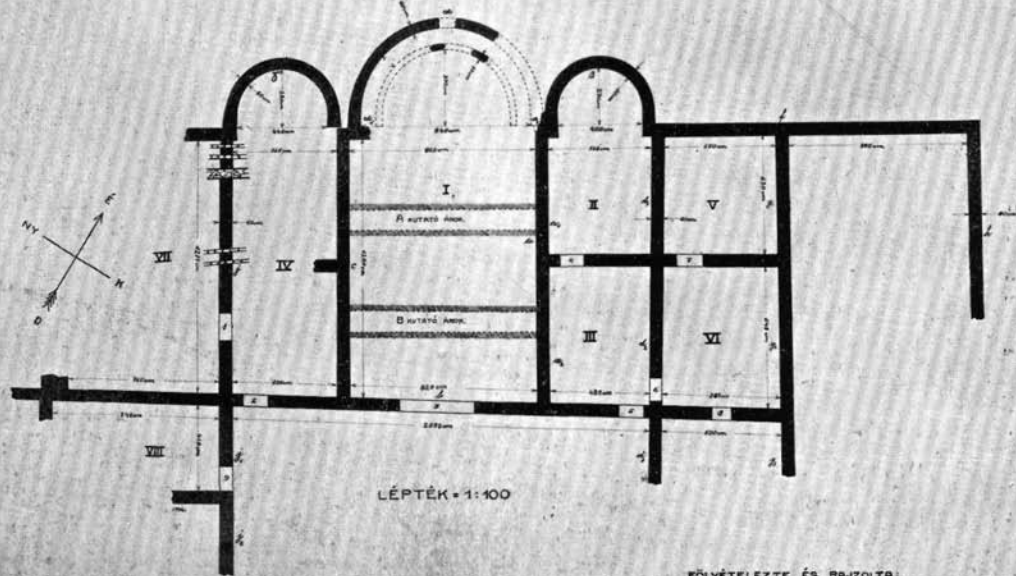
A feltárt őskeresztény bazilika.

Az ásatást minden várakozást felülmúló eredménye a *dr. Paulovics I.* által IV. századra datált őskeresztény bazilika, mely méreteivel, berendezésével székesegyházként emelkedik ki eddigi kápolnaszerű, hazai őskeresztény építményeink sorából. Ilyen emlékeink a kisdíópusztai temetőkápolna (Veszprém m); a Pécsről, Óbudáról ismert cella trichorák; Dunapenteléről egy apszisszal ellátott kápolna; Szentendréről egy négyszögű cella és a kékkuti, (Zalamegye) apsis nélküli teremtemplomok.¹⁶⁾ E magányos, kisebb méretű építmények mellett a fővenyusztai hatalmas épülettömb, mely nagyjában egy előcsarnokra és öt egymás mellett elhelyezkedő, nagyobb teremszerű helyiségre tagozódik. E helyiségek közül istentiszteleti célokra valószínű csak a három középső, apsisban végződő terem szolgált. E három helyiség mindegyikének külön bejárója van. Oldalfalaik között az átjárónak semmi nyoma és így három egymástól teljesen elkülönített templomnak tekinthetők. A két oldaltemplom között a középső helyzetével, nagyobb méreteivel főtemplomként szerepel. A homlokzat délkeletnek, az apsisok északnyugatnak néznek, a két oldaltemplom a főtemplom mellett mint nyugati és keleti templomok helyezkednek el.

A főtemplom (1. kép. I.) A főtemplom méretei: az apsis (α) szélessége 8·40 m., kiugrása 4·80 m., falvastagsága középtájon 60, a végek felé 70 cm. A hajó nyugati falának (c.) hossza 13·20 m, a keletié (a) 13·45 m. Szélessége (b) 9·20 m. Falvastagság 60 cm.

Az apsis (α) félkör alakú fala csak részben van meg. Középe 90, keleti része 500 cm. hosszúságban kövének kitermelése folytán elpusztult. Meglevő része fent 18 cm. magasságban vakolt, ez alatt 63 cm. széles elkent falazás és ez alatt 32 cm. magas, kissé kiugró, vakolatlan alapfal következik. A külső fallal párhuzamosan haladó belső falból csak a középen és keleti félen maradt fenn egy-egy kis részlet. Megmérhető magassága 70, vastagsága 35 cm. A két fal közötti csatornaszerű hézag szélessége 70 cm. Felszínének magassága egybeesik a külső fal vakolatának alsó határával. Ennek alapján *dr. Paulovics I.*-nak az a véleménye, hogy ez az építmény, miként az az őskeresztény temp-

A TÁC-FÖVENYPUSZTAI ÖSKERESZTÉNY BAZILIKA FÖLTÁRT FAL-
MARADVÁNYAI.

FÖLVÉTELEZTE ÉS RAJZOLTA:
JOACHIM JÓZSEF
T. B. FŐISKOLA, SZÉCHÉNYVÁR, 1884. X. 12.

A TÁG-FŐVENYPUSTAI ÓSKERESZTÉNY BAZILIKA KÖZÉPHAJÓJÁBAN HÚZOTT KUTATÓ ÁROK FALAINAK METSZETEI.

ÉSZAKI ÉS DÉLI FALAK LÉPT. = 1:25.

NYUGATI ÉS KELETI FALAK L. = 1:125.

ÉSZAKI ÁROK

ÉSZAKI ÁROK ÉSZAKI FALA.

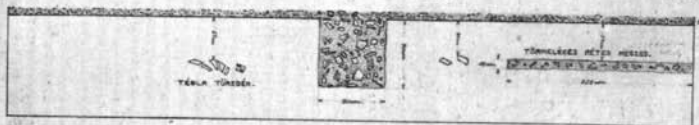

NYUGATI FALA.

KELETI FALA.

ÉSZAKI ÁROK DÉLI FALA.

DÉLI ÁROK

DÉLI ÁROK ÉSZAKI FALA.

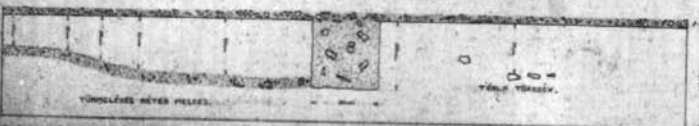

NYUGATI FALA.

KELETI FALA.

DÉLI ÁROK DÉLI FALA.

FELVÉTELEIT ÉS RAJZJAIT
JÓZSEF JÓZSEF
T. M. MÉRÉS
A FELVÉTEL D. M. M. M.

lomoknál szokásos, padként emelkedett ki a félkörű apsis mentén és itt volt a presbiterium ülő helye (Priesterbank). Az esetleges püspöki szék, oltáralapépítmény meglelése végett külön kutatógödrtől ástunk a szentély közepén. A talaj azonban már bolygatott volt és így kutatásunk eredménytelen maradt.

Sok tanulsággal járt a főtemplom hajójának két 1·35 m. mélyen húzott kutató árka (2. kép.) Velük feltárult előttünk a falak szerkezete; miként ezt a déli (B) árok keleti falának képe mutatja. A fal magassága itt az alaptól számítva 1·5 m. Ebből a padozat feletti, vakolt rész 50 cm. A vakolatlan alsó rész alulról számítva 50 cm. magasságban kiugrik és 5 cm. széles párkányt alkot. A kép bal felső részén látható árnyékkal körvonalazott fehér folt négy rétegű, fehérszínű burkoló vakolat, az utána következő homályosabb mező egy rétegű alapvakolat. Itt tehát öt vakolatréteg fekszik egymáson. Az alapvakolat felszínén előmlő felhőszerű folt füstöt jelent. E füstfolt a négy burkoló vakolatréteg alatt fekszik, tehát náluk régebbi. Folytatólagosan áterjed a vakolatlan alapfalazatra, sőt nyoma feltalálható a fallal érintkező padozat alsó részén is, ahol a burkoló terrazzo erősen kormos. A falazás módja: a legalsó részen 15 cm. magasságig vakolat nélkül illeszkednek egymáshoz a szabálytalan alakú kövek és egyikük lapjával, másikuk élével érinti a földet. Felettük 75 cm. magasságban vakolatba ágyazott kövek következnek. Az e felett következő 50 cm. vakolt fal felső részén a burkolattól megfosztott kövek kissé ferdén rakva következnek egymásra. Ugyanitt az árok északi falában a felszíntől 50 cm.-nyire, a falkiugrással egyenlő magasságban burkoló réteg és égési nyomok vannak.

Az árok nyugati falának magassága 1·8 m. Alsó kiugrása 55 cm., a felette levő alapfalrészlet 70 cm. elkent vakolattal. A padozat feletti, vakolt fal magassága 55 cm. A kiugrással egy magasságban az árok déli falán szabálytalan kősor és téglatorédek, továbbá padozatréteg (törmelékes réteg meszes) voltak láthatók.

Az északi (A.) árok keleti falának magassága 85 cm. 45 cm. magas kiugrással. Az alapfalnak ágyazatlan kövekből álló része 15 cm., elkent vakolattal fedett része 70 cm. Nagyon szemléltető ugyanitt a nyugati árokkal. Rajta a falnak beágyazatlan (35 cm), elkent (85 cm) és felszíni vakolt része (50 cm) élesen elkülönülnek. Az egész falmagasság 1·70 m., ebből a kiugrás 70 cm. Itt az árok déli falán a nyugati faltól 2·5 m. távolságban és 50 cm. mélységben nagyon jól kivehető 8—10 cm. vastag bedőlési törmelékréteget találtunk apró téglatorédekekből, továbbá kövecskékből és kavicsokból álló burkolatmaradvánnyal (törmelékes réteg meszes). A szemközti északi falon 50 cm.-nyire a

nyugati faltól mintegy 150 cm. hosszúságban és 6 cm. vastagságban apró szénrészecskék kerültek elő.

A kiemelkedő falak felszínét 50—60 cm. magasságban egyenletesen elkent vakolatréteg takarja. A bejárati fal (b) közepén, honnan a kövek nagyrésztét kiszedték, kissé kihajlik. E tájon volt a küszöb is, melyet szintén elvittek, helye azonban az ajtónyílás nyugati sarkán tisztán látható. Az ajtónyílás szélessége 375 cm.

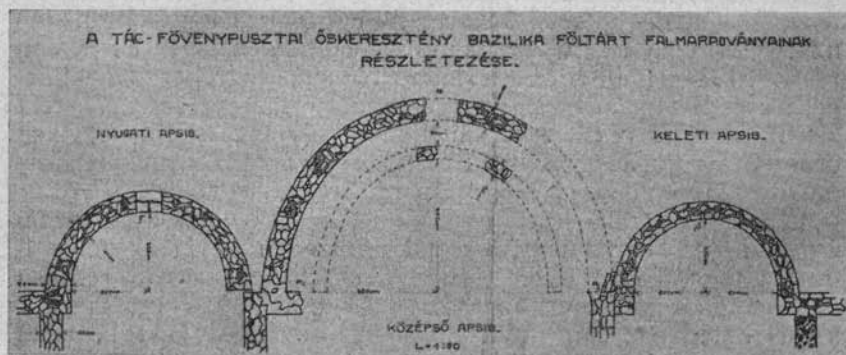
Az oldaltemplomok. A nyugati templom (I. kép IV.) méretei: az apsis (γ) szélessége 4·40, hossza 2·80 m. A hajó két oldala itt is, miként a főhajóban, eltérő hosszúságú: a keleti 13·10, a nyugati 12·65 m., szélessége 5·20 m. A keleti templom (I. k. II—III.) apsis mélysége 2·70, ivnyílása 4 m. A hajó nyugati fele közös a főhajóval, de az apsis ivének benyulása folytán 60 cm.-mel rövidebb; a keleti fal 13·05 m. A hajó szélessége az apsisnál 5·20, a bejáratnál 4·85 m. Az oldalfalak vastagsága 60 cm. A sarkokban fekvő bejárók szélessége 1·25 m.

Belsejük két részre oszlik. A nyugatinak (IV) választófalából csak kis rész maradt fenn. A keletinél (II—III) teljes hosszában megvan a két helyiséget összekötő ajtónyílással. A választófal vastagsága itt 50 cm., az ajtónyílás szélessége 130 cm. A homlokzati zárófal bejáratainak méretei: a nyugatin 125, a keletin is 125 cm. E bejáratoknál az egy darabból faragott küszöb is megvan, a nyugatinál még az ajtósarok forgójának lyukja is látható. Érdekes, hogy az ajtónyílások nem közepén, hanem oldalt helyezkednek el, bizonyára azért, mert ez kevésbé gyengítette a falak erősségét. A nyugati templom nyugati falán is van ajtónyílás, szélessége 130 cm. Ugyane fal mentén az apsistól 2·30 m. távolságra a tőle nyugatra fekvő ki nem ásott földmetszetet megvizsgálva a gyepes felszíntől 70 cm. mélységben egy burkolat sávot és felette téglákból álló törmelékréteget találtunk.

Az oldalhajókat csak a padozatig tártuk föl. A nyugatiban az apsistól kiindulólág az estrich burkolat alatt kőlapokkal, téglákkal fedett csatornát találtunk. Feltárásuk egyenlőre elmaradt és így lefutásukat, rendeltetésüket még teljes bizonyossággal nem ismerjük. Ugyanilyen csatornának a főtemplomban is megtaláltuk nyomát, amely a templomot az apsistól a homlokzatig középtájon szelte keresztül. A csatorna kövei itt azonban már nem voltak meg. A helyükön visszamaradt és behányt földdel kitöltött árokyszerű mélyedés világosan jelezte az egykori csatornát.

Összefoglalva megfigyeléseinket az épület történetét illetőleg bizonyos, hogy leégett és újra épült, amikor feltöltötték. Ezt igazolják a középhajó kutató árkában feltárt szén- és törmelék rétegek, továbbá a két padozat burkolat, melyeket 40—50 cm. vastag közbeeső feltöltési réteg választ el egymástól. Építészeti

szempontból érdekes jelenség a mellékapsisoknak a főapsis-hoz való kapcsolódása (3. k.) A nyugati és középsőapsis egymás melletti végei (α) nem érintkeznek egymással, közöttük 40 cm. hézag van. A mellékapsis még a főhajó oldalfalába sincs beépítve. Kötés helyett csak hozzásimul a főhajó fálához. Hasonló eset észlelhető a keleti apsisnál is ($\alpha 2$). Itt a két apsis közötti hézag csak 20 cm. A főtemplomnál a hajót és apsist izevet

3. kép. A bazilika apsisrészletei.

választotta el egy mástól. Ennek maradványa a nyugati oldalon látható benyuló kis falrészlet (α), az izevet pillérének alapja. A másik oldalon is meg volt, de kibányászták. A melléktemplomoknál ezek hiányzanak, tehát izevetük sem volt. A keleti apsis a keleti záródásánál érdekes megfigyelés, hogy a falnak itt félkör alakú, fülkeszerű mélyedése van téglalappal. Oszlop állhatott helyén.

A bazilika területén talált leletek.

A leletek előfordulásuk szerint három csoportra különülnek. Legtöbbjük a felső padozatot takaró felszíni földrétegből került elő. A második csoport a főhajóban húzott kutató árok két burkoló sávja közti rétegből, a harmadik az alsó burkolat alól kiásott földből való.

A legelső, harmadik rétegből kerültek elő az északi árokban A): Tálperem kiöntő vályuval világos téglaszínű cserépből, belső felületét nagyon apró, kavicsszemes bevonat takarja. (Dörzsölő tál) Az előbbihez tartozó (?) kisebb peremrészlet. — Szürkeszínű, pannóniai készítésű cserépdarabok kör alakú, benyomott díszítménnyel. Összesen 13 db. (Lt. sz. 9108 B.)

A déli árok (B) legelső rétegből valók: Nagyméretű, hordóalakú edény felső töredéke, befelé hajló, vízszintes peremmel. Peremátmérője 28 cm. Anyaga piros festékkal bevont, jól kiégetett,

világos téglaszinű cserép. Peremének felső részét és alját árok-szerű mélyedés, lejjebb körbenfutó egyenes és hullámvonalas barázda díszíti. A peremet négy darabból ragasztottuk össze. Hozzátartozik egy nagyobb hullámvonalas oldalrészlet és egy kisebb sima töredék. — Nagyobb méretű fazék töredéke peremmel. Színe sűrű, felületén korombevonat. Díszítése körkörös hornyolások, alattuk hullámvonal. — Hat jobb minőségű edénytöredék, közöttük három peremes. — Nagyobb tál peremtöredéke, belső felületének szélén ugyanolyan kavicsos réteg, mint a fenti kiöntős tálnál. — Terra sigillata töredékek: lapos táltöredék fenék és peremrészlet, két darabból ragasztottuk össze; bélyeges fenéktöredék; csésze oldalrészlete két darabból összeragasztva; három kisebb peremes részlet; három domborműves darab: az egyiket oroszlán és kutya, a másikon delfin, a harmadikon meghatározhatatlan díszítmény. Összesen 20 db. (Lt. sz. 9109 B).

A két burkolat közötti rétegből származó leletek az északi árokban (A): Három nagyon kopott bronzérem. — Üvegkehely nodus-os talptöredéke zöldes színben, a talp egyharmad részben megmaradt, kerületének átmérője 4,6 cm, a nodus magassága 2, kerületátmérője 2 cm. — A talppal egy anyagból készült, tehát hozzátartozó peremrészlet: hossza 5, szélessége 2 cm. — Serlegalakú üvegpohár talptöredéke opálos színezettel: peremes talpának átmérője 4 cm., oldalának megmaradt legnagyobb része 5,6 cm. — Egyszerűbb fajtájú edénytöredékek: fülrészlet, talptöredék, oldalfal, fedőfül. — Faszénmaradvány. Összesen 11 db. (Lt. sz. 9108 A.)

A déli kutatóárok (B) két burkolat közötti rétegből valók: Két »vas diatretum« töredék, az egyik oldalrészlet (hossza 4, szélessége 1,4 cm.) betűtalp-maradvánnyal, opalizáló fénnel, a másik galléros részlet (hossza 1,3, szélessége 1,15 cm.) — Edénytöredékek: durva anyagból készült tálka talp- és peremtöredéke összeragasztva, belsején körkörös, külső felületén hosszanti barázdák; két egyszerűbb kidolgozású fenékdarab; durva fedőfül; egy peremes és két oldaltöredék finomabb anyagból; sárga és piros sávokkal díszített kis cserépdarab; négy terra sigillata darabka. — Üvedény talptöredéke: hossza 3, szélessége 1,5 cm. Összesen 15. db. (Lt. sz. 9109 A.)

Az egész felásott terület legfelső rétegből előkerült leletek: edénytöredék 219, orsógomb 3, üvegtöredék 67, vastárgy 27, ólomtábla 1, bronztárgy 8, bronzérem 17, téglák és egyéb építési anyag 6, embercsont 11, állatcsont 58. Összesen 318 db.

E leletek közötti kormeghatározás szempontjából legfontosabb darabok az edénytöredékek. Végigtekintve rajtuk, feltűnő a másik két réteggel szemben silányságuk. Terra sigillata töredék alig van közöttük: egy sima, két domborműves és egy bélyeges fenékrészlet. Csekély számuk annál feltűnőbb, mert hisz jóval na-

Kigyókkal díszített sárgamázos edény fül.

Trák-istenséget ábrázoló ólomtábla.

gyobb területrészen kerültek elő, mint a két alsó rétegeket szolgáló kutató árkok területe. Jobb minőségűek még két csikos festésű és négy pannóniai szürke cserép: három mintás, egy sima. E leletek mellett a felszinnel határos rétegnek az alsóbb rétegekből teljesen hiányzó sárgamázos edénytöredékek és silány kivitelű, mázatlan, festetlen, benyomott mintákkal díszített cserépek adnak megkülönböztető jelleget.

A sárgamázos töredékek között különös érték öt domborműves díszítésű töredék, melyek sajátos motívumaik miatt a legnagyobb ritkaságok és Pannónia területén eddigi ismereteink szerint talán egyedülállók. A töredékek anyaguk, színük alapján minden valószínűség szerint egy edény darbjai. Közös lelőhelyről származnak. A közép- és nyugati apsisívek találkozásánál (z) kerültek elő. Anyaguk külső felületén pirosra égett, belül szürkés színű agyag. Mázuk zöldes-sárga helyenként sötétebb foltokkal. Fennmaradt részek: két négy cm. széles szalagalakú fül, két erősen domborodó hasitöredék, egy kisebb trapéz és háromszög. Az egyik fülön a vízintes perem is meg van. Díszítése három a fül hosszában húzódó kigyó, a két szélsőn gyűrűsen visszahajló fej. A másik fülről a fejrészek letörték. A hasi darabokon a kigyóknak csak farki része maradt fenn. Egyéb díszítésük: három hornyolósos szalag, felette félkörös barázdák, alatta négyágú csillagokból álló szegély. E szalagdíszít mindegyik darabon egy középbordával kettéosztott, gombostűfej-nagyságú gömböcskével díszített halalak (?) szeli keresztül. Az egyik példányon a halat ugyanilyen felületű köralakú és rézsút fekvő hosszúknak díszítmény követi. Ez utóbbinak teljes képe a kis háromszögalakú töredéken látható scarabeus, galacsinhajtó bogár (?) hátán keresztalakú rajzzal. A trapézalak díszítése gyűrűben végződő hornyolás közepén pont. Ugyanez az egyik hasi töredéken is föllelhető.

A sárga mázos edények között egyéb jól felismerhető darabok: mécses szalagalakú füllel a nyugati apsisból (Lt. sz. 9084 a) és egy fültöredék (Lt. sz. 9097); vízszintes peremű tálka-töredék négy darab, az egyik peremén dudorok, hátlapján ezeknek megfelelő mélyedések vannak (Lt. sz. 9081 a, 9096 b, 9115, 9120); fenékrészlet és peremes szájszél (Lt. sz. 9083 h, 9091); fazékszerű edény oldalrészlete két darabból, egyikén hullámos díszítés (Lt. sz. 9085 c és 9091); függélyes falú tál peremes részlete két darabban három rovátkás szalaggal (Lt. sz. 9090, 9122); két nagyobb vízszintes peremű edénytöredék. (Lt. sz. 9083 h, 9122).

A máz nélküli, egyszerűbb kidolgozású töredékek jellegzetesebb darbjai: peremes és oldaltöredékek körkörös díszítésekkel vöröses, szürke és fekete anyagból (14 db.); három vöröses színű cserép benyomott kalászos díszítménnyel (Lt. sz. 9083, 9084 b, 9111); két darab edényrészlet két sorban elhelyezkedő

hosszúkás, négyszögű benyomásokkal (Lt. sz. 9083, 9112); két darab peremes töredék ugyanilyen motívumokkal, de közben át-lós négyszögek is vannak (Lt. sz. 9111, 9112); egy nagyobb fa-zék pereme, töredékét rombuszidomú benyomások és egymást ke-resztesző, kiemelkedő szalagok díszítik (Lt. sz. 9111); függélyes falú tálrészlet lyukakkal (Lt. sz. 9096 b); profilos fedőtöredék (Lt. sz. 9103); talpastál talprészlete (Lt. sz. 9105). Agyag tárgy még három orsógomb (Lt. sz. 9094, 9099 b, 9117); egy másik gombszerű tárgy csontból van. (Lt. sz. 9116 c).

Az üvegtárgyak közül különös figyelmet érdemelnek azok a töredékek, melyek áttört díszítésük alapján a rendkívül ritka és drága »vas diatretum« edények csoportjába tartoznak. A legna-

6. k. Áttört díszítéses üvegedény töredéke.

gyobb ilyen töredék nagy-jában háromszögalak: szélessége 38, magassága 37. mm. (6. k.) Felső széle peremes. A perem szélessége 15 mm. és közép-tájon gyengén kiemelke-dő, éles körvonal díszíti. A perem alatt lefelé haj-ló, fogszerű nyulványok-ból álló gallért látunk. A megmaradt nyulványok száma nyolc, felületükön köszörült levéldísszel. Vé-gük egymással érintkezik és ezáltal a gallér ovális hálószemekkel áttört di-szítménnyé válik. A gallér hossza 7 mm., magassá-ga 3·4 mm. A gallér alatt, a peremtől 3·4 mm. távolságban egy kis kiemelkedés látható. Ez a nyulvány a »vas diatretum«-okon szokásos feliratok egyik betűjének csapja, mely a kiálló betűt az edény falához kapcsolta. Szépségét emeli opálszerűen színjátszó fénye. Lelőhelye a főtemplom bejárati fala három ásonyomra a felszíntől, ahol a földet a falak kiszedésekor megbolygatták és lehet, hogy az alsóbb rétegekből került ily ma-gasra. Ugyanitt később egy háromszög alakú díszítmény töredék is került elő. (Lt. sz. 9099 a). A peremes töredéknek megfelelő teljes példány a N. Muzeum szekszárdi vas diatretuma (Arch. Ért. 1930, 116—117 l. 83. és 84. k.) Hasonló dísz látható még a biregetioi és aquincumi leleteken (U. o. 82 és 86 k.)

Az előbbivel megegyező galléros díszítménye van még két

másik kisebb töredéknek, két, illetőleg három gallértaggal. Az egyikén itt is meg van a betűcsap. Lelőhelyük a főhajó nyugati falának apsis melletti része, ahonnan egyéb üvegdarabok és terra sigillata is kerültek elő. (Lt. sz. 9097). Hálós díszítés nyomai láthatók még egy, a főtemplom hajójának középtáján előkerült vasdiatretumonis négy hegyes kiemelkedéssel. A közelében talált három egyéb üvegtöredék egyike, egy peremrészlet, szintén vasdiatretumhoz tartozhatott. A velük együtt lelt három kis bronzérem: Constantius Gallus és két Valens. (Lt. sz. 9103). Az összes vasdiatretum töredékek száma, beleszámítva a főhajó kutatóárkának már említett darabjait is, összesen 8, ami, tudva azt, hogy Pannónia területéről eddig csak négy leletről¹⁷⁾ van tudomásunk, igen nagy eredmény.

A többi üvegtöredékek közül a domborúak edényrészek, a laposak tükör, ablaküvegdarabok lehetnek. Némelyik gyönyörű, irizáló színével kelt figyelmet, öt darab gömbös diszével, egy hegyesen végződő törött ékítménnyel válik ki. (Lt. sz. 9097, 9110, 9113, 9117, 9122). Egy kis töredék sajátos pereme hasonlít a fentemlített nodusos kehely pereméhez, valószínű ez is kehelymaradvány. (Lt. sz. 9122).

Az *ólomtábla* a keleti hajó északi részének keleti fala mellett került elő. (5. k.) Alakja hosszukás négyszög, magassága 92, szélessége 77 cm. Formája, domborműves ábrázolása teljesen megegyező a dunapentelei lelettel. Méretekben is nagyon kevés az eltérés, ennek ugyanígy szélessége 8, magassága 94 cm.¹⁸⁾ Egy műhelyben, ugyanazon mintával készülhettek, mert a dunapenteleinek leírása teljesen vág a miénkével. A tábla hosszabb oldala mellett két ferdén hornyolt oszlop emelkedik lábán magas párnalappal, fent leveles fejezettel. Az oszlopok felett medailionokkal díszített, félkör alakú ívezet zárja a teret. Ez ívhajláson kívül a sarkokat tarajos, szakálas kigyóalak és csillag töltik ki.

Az ívezettel és oszlopok által körülzárt tér díszítése négy sávra oszlik. Az ív alatti részt Sol, a Nap-isten sugarasfejű alakja foglalja el négyes fogatával. Fejét csillagok környezik. Testét övvel átkötött, rövid chiton és lebegő chlamys takarja. Jobbját fölemelve tenyerét kinyújtott újjakkal mutatja felénk, balkezeivel gömböt fog. A közepén látható pontozott körszalag és alatta három levéldísz a kocsi elejét jelzi. A kétfelé száguldó lovak közül a szélsők kifelé ágaskodnak, a belsők fejüket visszafordítva rohannak.

A második sáv közepén álló nőalak Eppona, a lovak védőanyja volna, újabban pedig a sziriai Atargatis istennőnek tartják. A feléje tartó lovasok kabir lovasok vagy Dioscurok. Mögöttük és alattuk az egyik oldalon sisakos, lándzsás, paizsos katona és

halalak, a másikon egy nőalak és hosszában elterülő ember látható.

A harmadik sáv közepén asztal körül három alak ül és rajta halas tál. A középső alak nőnek látszik, a két szélső meztelen ifjú, kik kezét nyujtanak egymásnak. Tőlük jobbra két meztelen ifjú egymás kezét fogja, balra szélről egy kosfejű ember áll, előtte lépő helyzetben ifjú két kezét egy fáról lelógó, fejetlen, négylábú állat felé nyújtva.

A legelső negyedik sávban a baloldalon kezdve legelőbb háromlábú asztalt látunk, rajta hal (?) fekszik, mellette jobbra ugró oroszlán, közepett szélesöblű kétfülű crater, tőle jobbra erős tekerődzéssel balra ágaskodó kigyó, melynek farka végén balra fordultan kakas áll.

Az e fajta ólomtábláknak és egyéb idetartozó emlékeknek, (például a Székesfehérvári Múzeumnak egy kis töredékes domborműves kőtáblácskája lovasalakkal, háromlábú asztalkával, fölötté fályolos női alak (Lt. sz. 527),¹⁹⁾ ma még nem tudja biztos magyarázatát adni az irodalom. Általában a thrák lovas isteneknek felajánlott emléktáblácskáként szerepelnek, melyeknek a titokzatos-ság varázsával felruházott domborműveiről még nem tudjuk, mit jelentenek.²⁰⁾ Még titokzatosabb kérdés, miként kerülhetett ez a pogány fogadalmi tárgy a keresztény templom falai közé. Mindezt a bővebb kutatásoknak kell eldönteni. Annyi azonban ma is bizonyos, hogy ólomtáblánk leelő körülményeinél fogva igen érdekes emléke annak az együttélésnek amely itt Pannóniában a IV. században a már letűnő pogány és a már erősebben előretörő keresztény társadalom között fennállott.

A bronzleletek között szerepel két fibula töredék (Lt. sz. 9084 d és 9086), gyűrűalak (Lt. sz. 9093) és öt szeggel átütött bronzlemez (Lt. sz. 9106)

A vastárgyak között akadt egy teljesen ép fokos fejsze. Lelőhelye a főhajó keleti falának középtája. Éle szögben hátrahajló lemezt alkot, nyéllyukával két oldalán előre is, hátra is csúcsos nyulványa van. (Lt. sz. 9106c). A szórványos leletek között is van egy fejszefok. (Lt. sz. 9122d). Késből egy csontnyeles (Lt. sz. 9110), egy nyél- és két penge töredék került elő. (Lt. sz. 9084e, 9110, 9111, 9117). Egyéb vastárgyak: szeg, vas-pántok és különféle töredékek.

Az építészeti anyagból összegyűjtött tárgyak: meszes vakolattörmelék nádszálaktól származó csöves szerkezettel (Lt. sz. 9116), agyagtömbök vesszőnyomokkal a keleti hajó keresztfalának aljából (Lt. sz. 9094). A közismert római fedőcserepek között akadt egy aszfaltszerű anyagból készült példány. (Lt. 9129). Nyilásos fűtőcsövek is kerültek elő. Egy kis vakolattöredéknek éppen megmaradt meszelési rétege az érdekessége. (Lt. sz. 9135).

A téglák között érdekesebbek azon példányok, melyek léces felülete csatornaszerű mélyedéseket nyomott a hozzájuk tapadt vakolatrétegben. (Lt. sz. 9143—44) A kőtörmelékek között is akadt néhány megőrzésre érdemes, megmunkált darab, de rendeltetésük meghatározhatatlan.

Éremlelet 17 db. kis bronz. Köztük szerepel Dr. Alföldi András meghatározása szerint: Constantius 2 db. (Lt. sz. 9104, 9118), Constantius Gallus 1 db. (Lt. sz. 9103), Valentinianus 4 db. (Lt. sz. 9107, 9108, 9111, 9122) Valens 5 db. (Lt. sz. 9085, 9089, 9103, 9106), Gratianus 1 db. (Lt. sz. 9106). Valamennyi a negyedik századból és pedig a 2 Constantius kivételével annak második feléből való.

Az összes leletek száma 377.

Összefoglalás.

Összefoglalva az eredményt a feltárt falak korát illetőleg döntő, hogy terra sigillata töredékek nagyobb számban csak az alsó burkolat alól kerültek elő, a többiek utólag kerülhettek mostani lelőhelyükre a felsőbb rétegekbe. A falak építése tehát abból a későbbi római időből való, mikor már a terra sigillata edények kimentek az általános használatból. Közlebbi korhatározó leletek a vas diatretum és a szimbolikus motívumokkal díszített sárga mázas cserepek. Ezek a IV. századra datálják az épület korát. (V. ö. Nagy Lajos: A brigetiói vas diatretum. Arch. Ért. 1930, 111. l.) Tovább menve azok a silány kidolgozású edény maradványok, melyek hullámvonalas, benyomott mintás díszítményei rokonok a népvándorláshoz hasonló mintájú edényeivel, az V. századba vezetnek bennünket. Ezekkel azonban bezárul a fejlődési folyamat. A római birodalom bukása utáni népvándorlás-kori kultúrának eddig semmi nyoma.

A másik eldöntendő kérdés, mire szolgált az épület? A három apsisos alaprajz, a nodusos üvegkehely töredék kétségtelen keresztény jelleget árulnak el. A sárgamázás edények díszítményei is: scarabeus, hal, ha csakugyan azok, mint jelképek, szintén keresztény vonás. A vasdiatretumok is mint őskeresztény emlékek szerepelnek. Az épület tehát minden valószínűség szerint IV. században épült őskeresztény templom. E megállapítás mellett vannak tisztázandó kérdések is. Így miként került a pogány thrák-istenségek tiszteletét szolgáló ólomtábla az őskeresztény templomba; vajjon a főapsis belső falazata csakugyan a presbyterium ülőhelye volt-e vagy a két fal közti csatorna talán más célra szolgált; mi lehetett a rendeltetése a padozatok alatti csatornáknak vagy minő célt szolgáltak a templomhoz tartozó mellékhelyiségek? Mindezek azonban részletkérdések. A lényegyet il-

letőleg a fővényi őskeresztény bazilika már ma is mint páratlanul becses műemlék szerepel a tudományos körökben. Mi teszi ily becsessé? Először mert őskeresztény építészeti emlék nagyon kevés van. Magyarországon eddig, mint már említettük, őt ily istentiszteleti építmény ismeretes. Ezek azonban csak kápolnaszerű építmények, míg a fővényi bazilika beosztásával, nagy méreteivel külföldi vonatkozásban is nagy ritkaság és szinte páratlan értékű műtörténelmi objektum. Tudományos jelentősége, hogy világot vet az itteni őskereszténység helyzetére, mely, ha ekkora temploma volt, bizonyára már a IV. században is jelentős részét alkotta Pannonia lakosságának.

Helytörténeti szempontból a kutatás eredménye eldönti azt a vitás kérdést, melyik volt az a római telep, mely Mommsen, Hampel, Kuzsinszky szerint Székesfehérvár környékén, mint vallási központ szerepelt. Ujból hangsúlyozzuk, csak a fővényi római telep lehetett, mely mellett az itt található többi római lelőhely, akár kiterjedésüket, akár leleteiket vesszük, eltörpül. Fővény azonban nemcsak a pogányságnak volt központja, amiről mithologikus kövei tanuskodnak, hanem a most feltárt bazilika bizonyossága szerint, az őskereszténységnek is. Ugyanazt a szerepet töltötte be, mint később Székesfehérvár. Székesfehérvár nem római alapokon épült föl, mint eddig hittük. Tisztán Szent István alapítása és adta neki azt a magasztos, vallásos hivatást, amit valamikor a vele tőszomszédságban fekvő fővényi őskeresztény bazilika és talán püspökség képviselt.

1) Ókori Lexikon I. k. 896. l.

2) A Fejérvárm. és Székesfehérvári Muzeumegyesület jelentése 1912, 22 és 28. l. — Muz. és Könyvt. Ért. 1913, 192—193. l.

3) Oroszlán Zoltán: Athene és Hephaistos ritka mítosza a Székesfehérvári Muzeum egy római kőemlékén. Arch. Ért. 1932—33. (XLVI) 54—61. l., 11. k. — Muz. és Könyvt. Ért. 1913, 191. 3. k.

4) Muz. és Könyvt. Ért. 1913, 192. l. 4. k. — Székesfehérvári Szemle 1932, 15. l.

5) U. o. 192. l. 5. k. — Székesfehérvári Szemle 1931. 5. sz. 7. l.

6) Muz. és Könyvt. Ért. 1913, 193. l. 6. k.

7) Romer-Desjardin: I. m. 113. és 202. sz.

8) Pauer J.: Historia Dioecesis Albaregalensis, Albae—Regiae 1877.

X—XI. t.

Károly János: Fejér vármegye története. Székesfehérvár 1998, II. k. 11. l.
Marosi Arnold: Székesfehérvár művészeti emlékei. Magy. Művészet. 1930, 395. l.

9) Ókori Lexikon I. k. 896 l.

10) Arch. Közl. VI. 103. l.

11) Arch. ért. 1895, 286—287 l. 4—7 á.

12) U. o. 1896, 177 l.

13) U. o. 1899, 429. l.

14) U. o. 1903, 428. és 446. l.

15) I. m. I. k. 100. l. és IV. 145. l.

16) Nagy Lajos: Keresztény-római emlékek Magyarország területéről Arch. Ért. 1931 (XLV. k.) 29–42 l.

17) Arch. Ért. 1930, 114. l.

18) Arch. Ért. 1903, 343, 345. l. — A harmadik ezekkel teljesen egyező ólomtábla Taliándörögdről ismeretes. L. Kuzsinszky Bálint: A Balaton környékének Archeológiája. Bpest 1920, 160 l. 202. á. — A negyedik és ötödik példány a somogy megyei Magyarregresről és Szerbiából ismeretes. Arch. Ért. U. o. 44. és 46. sz. Kuzsinszky B.: I. m. 160. l.

19) Arch. Ért. 1903. 339. l.

20) V. ö. Hampel J.: Lovas istenségek a dunavidéki antik emlékeken Arch. Ért. 1903 305–365. l. — U. az: Thrák vallásbeli emlék Aquincumból. Bpest régiségei, VIII. k. (1904) 1–47 l. — Dolgozatok a M. kir. Ferenc József Tudománygy. Arch. Intézetéből 1926–28. számában Buday Árpád cikke.

Marosi Arnold

Fischer V. festő levelei a Szent István-főoltárképről.

(Folytatás.) ¹⁾

ASZÉKESFEHÉRVÁRI városi tanács április 16-i levelére, amelyet Keller stukkátor kézbesített Bécsben Fischernek az oltárkép árának 600 forintnyi félösszegével, Fischer ismét a képtartalmi ábrázolásához szükséges fölvilágosításért fordult a magisztrátushoz. Ezúttal a történeti hitelességű vonatkozásokat keresve István király templomépítő tevékenységére vonatkozó adatokat illetőleg tőle alapított valamelyik, kiváltképen székesfehérvári templomról való vázlat vagy tervrajz másolatát kért, amelyet ő a mellékalkokul használt angyalok egyikének a kezébe óhajtott illeszteni. Erről szóló levele a következő szövegű:

„Wohl Edl Gebohner

Wohlweiser und Hochgelehrter Stadtmagistrat

Hoch zu Ehrende Herrn Herrn.

Dero werthestes Schreiben von 16-t April habe ich den 23-t erhalten, Herr Keller Stukatormeister hat mir den brif samt der mir a Conto des Altarblats ausgezahlten halbscheid nämlich 600 fl den 23 April richtig eingehändiget. Für welche gefälligkeit verbundenen Dank abstatte. Herr Keller wird ohne zweifel Ihnen darüber eine Quitung eingehändiget haben, solte aber von mir Eigenhändige verlangt werden bitte es mir zuberichten.

Bitte nicht ungütig zunehmen! Ich kome schon wieder mit einer Neuen bitte.

1) Előző cikke Székesfehérvári Szemle 1933. III. 24–25. és 38. l.